

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Aralık/December 2024, 7(2): 217-228

Jerome A. Stone'un Minimal Aşknlık Modeli

Jerome A. Stone's Minimal Model of Transcendence

Elif ÜNLÜ

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Felsefesi Anabilim Dalı
PhD Student, Ankara University, Social Sciences Institute, Department of Philosophy of Religion,
Ankara/Türkiye

elifnunlam@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6346-6375

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Ağustos / August 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Eylül / September 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.47145/dinbil.1534063>

Atıf / Citation: Ünlü, Elif. "Jerome A. Stone'un Minimal Aşknlık Modeli". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2024): 217-228

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Muş Alparslan University,
Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Öz

Jerome A. Stone dinî natüralizm konusunda çalışan din felsefecilerinden biridir. Dinî natüralizm düşüncesi çerçevesinde minimalist bir din anlayışını savunması ile öne çıkmaktadır. Makalede Stone'un dinî natüralizm ekseninde savunduğu minimal aşkınlık modeli incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Öncelikle Stone'un dinî natüralizm felsefesine değinilmekte, sonrasında minimal aşkınlık modeline yer verilmektedir. Stone, felsefesi açısından temelde doğanın insan yaşamındaki önemine dikkat çekmektedir. Doğayı aşkın ve kutsal kabul ederek doğanın tüm inançlarımızı, düşüncelerimizi etkileyecek şekilde yeniden yorumlanmasına vurgu yapmaktadır. Ona göre Tanrı ile ilgili düşüncelerde de doğa etkili bir rol oynar. Stone'un doğayı aşkın ve dinî bir çerçevede ele alması, onun minimalist din anlayışının kurucu unsurlarını oluşturmaktadır. Stone metafizik olan herhangi bir tanrısallığı reddederek doğaya vurgu yapılan natüralist bir din anlayışını savunur. Bu görüşün, din anlayışları arasında teizmi ya da ateizmi seçmek istemeyenler için iyi bir alternatif olduğunu düşünmektedir. Minimal din anlayışında, zati Tanrı'nın güç ve iyiliğe sahip olması nitelikleri doğadaki tanrısallığa atfedilmektedir. Stone'a göre minimal din anlayışıyla insan, yaşamdaki spiritüel ihtiyaçlarını karşılarken, bir yandan da bu dünya düzleminde metafizik olmayan bir Tanrı anlayışı ile natüralist felsefeyi de korumuş olmaktadır. Minimal modelde, metafiziksel öğeler barındıran bir Tanrı anlayışından ziyade, natüralist çerçevede savunulabilecek bir Tanrı tasavvuru ile teizmin öne sürdüğü katı tanrısallığın hafifletilerek alternatif bir din anlayışının savunulduğunu söylemek mümkündür. Stone, minimal aşkınlık modelinin herkes için tatmin edici olmayabileceğini, ancak yaşamdaki aşkın boyutu kazanmak isteyenler için dinî olarak bir seçenek olabileceğini savunmaktadır. Minimal aşkınlık modeli en temelde doğada var olan aşkınlık kavramını korumaya çalışırken, bir yandan da aşkın olanın birtakım tecrübelerinde, doğayı ve bu alemin ontolojik sınırlarını aşmadan ya da natüralist çerçeve ekseninde ispatlanamayacak iddialarda sınırları koruyarak açıklamaya çalışmaktadır. Stone'un dinî natüralizm anlayışındaki minimal aşkınlık modelinde, aşkınlığın tek bir varlığı işaret etmeden çoğulculuğa vurgu yapması ile değerlerin peşinden koşmanın ve bu arayışın önemi çerçevesinde, gerçekleşecek olasılıklara açık olma hali öne çıkmaktadır. Stone'un natüralist bakış açısı için temel problem, dinî yönelimin nesnesinin doğanın bütünü mü yoksa onun bir parçası mı olduğudur. Eğer evrenin bir parçası ise evrenin içindeki yaratıcı bir süreç mi yoksa yaratıcı unsurların toplamı mı olduğu tartışılmaktadır. Bu çerçevede minimal aşkınlık modelinde Tanrı tasavvurunun nasıl olduğu açıklanmakta ve bu kavramın geleneksel anlamının ötesinde yeniden tanımlandığında ortaya çıkacak problemlere değinilmektedir. Stone'un minimalist aşkınlık modelinde Tanrı-doğa-insan ilişkisinin kurulmasında, doğaya kutsallık atfedilerek bu üçlü yapının doğa-insan ilişkisine taşındığı söylenebilir. Stone'un din anlayışında metafizik olmayan herhangi bir dinî yönelimin nesnesinin hangi tanrısallıklara sahip olacağı problemi bulunmaktadır. Makalede doğanın nasıl bir varlık olduğu, doğadaki tanrısallıkların neler olduğu ve minimal din anlayışında herhangi bir Tanrı kavramını savunmadan din anlayışı oluşturmanın imkânı tartışılmaktadır. Ayrıca minimal dini natüralizmle çeşitli Tanrı anlayışlarının uyumu ve minimal din anlayışında dindar olmanın ne anlama geldiği değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Dinî Natüralizm, Minimalizm, Tanrı, Doğa, Aşkınlık

Abstract

Jerome A. Stone is one of the philosophers of religion who works on religious naturalism. He stands out with his defense of a minimalist understanding of religion in religious naturalism. In this article, Stone's minimal model of transcendence in religious naturalism is examined and evaluated. First, Stone's idea of religious naturalism is explained, then the minimal model of transcendence is discussed. In terms of his philosophy, Stone basically draws attention to the importance of nature in human life. By accepting nature as transcendent and sacred, it emphasizes the reinterpretation of nature in a way that will affect all our beliefs and thoughts. According to him, nature also plays an effective role in thoughts about God. Stone's approach to nature as a transcendent and religious aspect constitutes the founding elements of his minimalist understanding of religion. Stone rejects any metaphysical divinity and defends a naturalistic understanding of religion that emphasizes nature. He thinks that this view is a good alternative for those who do not want to choose theism or atheism. In the minimal model, the qualities of power and goodness in the personal God are attributed to the divinity in nature. According to Stone, the minimal model meets the spiritual needs in life while also providing a naturalistic philosophy with a non-metaphysical God in this world. He argues that he offers an alternative understanding of religion by softening the strict divinity of theism with a concept of God that can be defended within a naturalistic framework, rather than a concept

of God that includes metaphysical elements. Stone argues that the minimal model of transcendence may not be satisfactory for everyone, but it can be a religious alternative for those who want to gain the transcendent dimension in life. The Minimal model of transcendence basically tries to preserve the concept of transcendence in nature, and, on the other hand, it explains the nature and this world without exceeding the ontological limits in the experiences of transcendence or by preserving the limits in claims that cannot be proven naturalistically. In Stone's minimal model of transcendence in religious naturalism, openness to the possibilities that will occur is important. The main problem for Stone's naturalistic perspective is whether the object of religious orientation is the whole of nature or a part of it. If it is a part of the universe, it is a creative process within the universe or the sum of creative elements. In terms of religious naturalism, it is necessary to redefine how the concept of God is conceived within a naturalist framework in minimal thought, centered on nature, and beyond the traditional meaning of this concept. In Stone's minimal model of transcendence, it can be said that the God-nature-human relationship is transferred to the nature-human relationship by attributing sacredness to nature. In Stone's understanding of religion, there is the problem of which divine qualities the object of non-metaphysical religious orientation will have. The article discusses what kind of a being nature is, what the divine powers in nature are, and the possibility of creating a religious understanding without defending any concept of God in a minimal religious understanding. In addition, the compatibility of various understandings of God with minimal religious naturalism and what it means to be religious in a minimal religious understanding are evaluated.

Keywords: Philosophy of Religion, Religious Naturalism, Minimalism, God, Nature, Transcendence

Giriş

Dinî natüralizm, bu dünyayı temellendirecek, açıklayacak veya ona anlam verecek ontolojik olarak farklı ve üstün bir alanın olmadığı düşüncesini savunarak doğanın açıklanmasında herhangi bir metafizik unsuru reddeder.¹ Bu dünyaya verilecek bir anlam ya da açıklama için doğadaki olaylara ve süreçlere odaklanmak gerektiğini savunmaktadır. Dinî natüralizm, bu dünyanın natüralist bir çerçevede değerlendirilebilecek dinî yönleri olduğuna dair birçok inanç ve tutumu onaylayan bir natüralizm türüdür.² Hayattaki pek çok tecrübeye dinî olarak adlandırılabilir çok sayıda unsur vardır. Bu tecrübelerde, metafiziksel bir unsur olmadan, doğadaki süreç ya da olaylar temel sebep olarak alınabilir. Natüralizm nasıl doğadaki doğal unsurlara vurgu yaparak deney ya da gözlemlerle bunların tespit edilebileceğini savunuyorsa, dinî natüralizm de doğadaki pek çok unsurda kutsallığın ve spiritüelliğin bulunabileceğine vurgu yapmaktadır. Natüralizm bilimsel şekilde açıklanamayan ve bu çerçeveden dışında kalan herhangi bir varlığın veya olayın var olduğu veya olabileceği görüşünü reddedecektir.³ Dolayısıyla dinî natüralizmde de bilimsel olarak açıklanamayacak metafiziksel unsurlar kabul edilmemektedir.⁴ Bu sebeple temelde dinî natüralizm, natüralist olarak dinî bir yaşam sürebilmenin mümkün olup olmadığını göstermeye çalışmaktadır.⁵

1. Stone'un Natüralist Din Anlayışı

Stone, Tanrı'nın zati olduğu fikrini ve bir tür kozmik teleolojinin metafiziksel olarak doğru olduğunu reddeden bir din anlayışını savunmaktadır.⁶ Dinin nesnesini yeniden kavramak ve dinî tecrübelerin bu dünyaya yönelmesiyle ilgili olduğu düşünüldüğünde, dinî natüralizm bu dünyanın natüralist bir çerçevede açıklanabilecek dinî birtakım yönleri bulunduğunu ve çeşitli aşkılık ve

¹ Jerome A. Stone, *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative* (Albany: State University of New York Press, 2008), 1.

² Stone, *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative*, 1-4.

³ William L. Rowe, "Religion within the Bounds of Naturalism: Dewey and Wieman", *International Journal for Philosophy of Religion* 38-1/3 (1995), 17 – 18; Mikael Stenmark, "Religious Naturalism and Its Rivals", *Religious Studies* 49/4 (2013), 533-535.

⁴ Stone, *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative*, 2; John F. Haught, *Is Nature Enough? Meaning and Truth in the Age of Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 8-9.

⁵ Jerome A. Stone, *Sacred Nature: The Environmental Potential of Religious Naturalism* (New York: Routledge, 2017), 1.

⁶ Stone, *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative*, 3; Charley D. Hardwick, *Events of Grace: Naturalism, Existentialism, and Theology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 8; Jerome A. Stone, "Is Nature Enough? Yes", *Zygon* 38/4 (2003), 784.

kutsallıklar içerdiğini ifade eden bir natüralizm çeşididir.⁷ En temelde doğaüstü ve zati bir Tanrı anlayışı olmadan natüralizmin bulguları ile doğada aşkınlığın, kutsallığın, minimal düzeyde bir ilahiliğin ya da spiritüel bir yönün bulunabileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla Stone'a göre aşkınlık, bu dünyanın içinde gerçekleşir ve bu sebeple doğaüstü bir varlık olmadan, yaşanan tecrübelerde algılanan durumla ilgili nispeten üstün olma durumunu ifade etmektedir. Stone natüralizm ekseninde, insanın algıladığı duruma bağlı olarak doğayı aşan bir durum ya da tecrübe yaşamaktan ziyade, yaşanan anın, tecrübenin ya da olayın bu dünyanın düzleminde gerçekleşmesine vurgu yapmaktadır.⁸

Stone'un dinî natüralizm anlayışında doğaya yönelmeye vurgu yapılmaktadır. Ona göre doğa her şeyi açıklamak için yeterli olmayabilir, ancak insanın elinde ulaşabileceği tek gerçeklik olarak bulunmaktadır. Her türlü bilgiye ya da tecrübeye doğa ile ulaşılmaktadır. Stone doğanın doğaüstü bir şey olmadığını ve bu dünyanın açıklanması ya da dünyaya anlam verilmesinde ontolojik olarak üstün olan başka herhangi bir şeyin olmadığını vurgulamaktadır.⁹ Bu sebeple doğanın dinî yönü, olabildiğince doğaya içkin ve natüralizm ile uyumlu şekilde tecrübe edilecektir.

Doğa yeterli mi? Hayır. Doğa kendi kendini açıklayamaz. Doğa tamamen anlamlı değildir. Doğa en derin özlemlerimizi tam ve nihai olarak karşılamaz. Doğa bize ahlaki ikilemlerimizin cevaplarını vermez. Doğa bize epistemolojik, metafizik veya değer arayışlarımız için bir temel sunmaz. Doğa tüm isteklerimiz için yeterli değildir. Ancak doğa, insan kültürü de dahil olmak üzere, sahip olduğumuz her şeydir ve çoğu zaman muhteşem bir şekilde yeterlidir.¹⁰

Stone'un din anlayışında doğada ontolojik anlamda bir birlikten ya da Tanrı'nın varlığı açısından tek bir şeyi çağrıştıran bir üsluptan kaçınılmaktadır.¹¹ "Kutsal" ya da "aşkın" olarak ifade edilebilecek bu dinî düzlem, insanın kontrol edemeyeceği, beklenmedik anda oluşabilen, nispeten insanı aşan, ancak doğayı aşmayan her durum, olay ya da tecrübe için kullanılabilir. Bu sebeple Stone doğanın dinî yönü için tek bir kutsaldan ya da aşkınlıktan bahsetmez; daha çoğulcu bir yapıyı savunmaktadır.¹²

Stone Tanrı konusunda, dinî natüralistleri dört gruba ayırır: (1) Tanrı'yı evrendeki yaratıcı süreç olarak tasavvur edenler, (2) Tanrı'yı evrenin bütünlüğü olarak düşünenler, (3) Tanrı'yı insan ideallerinin toplamı olarak düşünenler ve (4) Tanrı'dan bahsetmeyerek doğaya vurgu yapanlar.¹³ Stone kendini dördüncü grup olarak görmektedir. Onun Tanrı'dan bahsetmediği halde dinî natüralizm düşüncesinde kalmasının sebebi, dinî natüralizmin daha kapsayıcı ve genel bir terim olmasındandır. Tanrı'yı ya evren içindeki yaratıcı süreç olarak ya da tüm evren olarak tasavvur etmek natüralizm tanımına uyduğu için ilk iki görüşte evrenden ayrı ve ontolojik olarak aşkın bir varlığın gerçekliğini kabul etmenin gerekli olmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla ilk iki grup, dinî natüralizm türleri olarak düşünülebilir. İlk iki görüş "natüralist teizm" olarak ifade edilerek geleneksel Tanrı terimini kullanmaya devam eden dinî natüralizm çeşitleridir.¹⁴

Stone Tanrı terimini çoğunlukla kullanmamayı tercih ederken, "aşkınlık" ya da "kutsal" gibi kavramları kullanarak doğanın dinî yönünü ifade etmeye çalışmaktadır.¹⁵ Aşkınlık, tecrübe edilen şeylerdeki daha üstün halleri ve insanın sürekli olarak ulaşmaya çalıştığı idealleri ifade eden bir kavram olarak düşünülebilir.¹⁶ Tanrı kavramı ise, çoğunlukla toplumu, insanı ve doğayı güçlendiren tüm etkileşimler olarak tanımlandığında, Stone bu tanımın minimal çerçevede kabul edilebileceğini düşünmektedir. Stone Tanrı kavramının çok daha fazla şeyle tanımlanabileceğini, ancak bu tanımlamaların doğruluğu için net bir şey söylenemeyeceğinden bu durumda agnostik bir tutum

⁷ Stone, "Is Nature Enough? Yes", 784.

⁸ Stone, "Is Nature Enough? Yes", 787.

⁹ Stone, "Is Nature Enough? Yes", 783-784; Jerome A. Stone, "Varieties of Religious Naturalism", *Zygon* 38/1 (2003), 90.

¹⁰ Stone, *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative*, 229.

¹¹ Stone, "Is Nature Enough? Yes", 785.

¹² Stone, "Is Nature Enough? Yes", 786.

¹³ Stone, *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative*, 130.

¹⁴ Stone, *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative*, 6.

¹⁵ Natüralizmde "din" (religion) ve "dinî" (religious) kavramlarının kullanımının bir örneği için bk. İlhami Çıtır- Abdulkadir Tanış, "John Dewey'in Natüralistik Din Anlayışı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2019), 346-347.

¹⁶ Stone, "Is Nature Enough? Yes", 797.

takınmanın minimal yaklaşımla uyumlu olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷ Stone aşkınlık kavramı haricinde kutsal kavramını da kullanmaktadır. "Kutsal kelimesi, bizim kontrolümüz altında olmayan ya da manipüle etme gücümüz dahilinde olmayan ve büyük önem taşıyan olayları, şeyleri, süreçleri tanımlamak için kullandığımız bir kelimedir."¹⁸

Stone'un, Tanrı kavramını kullanmadan aşkınlık kavramını kullanması dinî bir bakış açısı oluşturmak için yeterli olmayabilir. Örneğin, Wieman'ın teolojisinde Tanrı, zatî ya da doğaüstü bir varlık olarak düşünülmeden, bu kavram yerine yaratıcılığa vurgu yapılarak "yaratıcı olay (creative event), "yaratıcı değişim (creative interchange)" ve "yaratıcı iyilik (creative good)" kavramları kullanılmaktadır.¹⁹ Dinî natüralizmde Tanrı kavramı iyilikle özdeş olacak şekilde de ifade edilmektedir. Aşkınlık kavramından ziyade iyiliğe ya da yaratıcılığa yapılan vurgu daha güçlü bir natüralist din inşası için gerekli olabilir. Bir diğer açıdan ise minimal bir model için aşkınlık kavramı çok fazla iddia içeriyor gibi görünmektedir. Aşkınlık her ne kadar minimal düzlemde kullanılırsa kullanılsın çoğunlukla doğaüstü olmayı çağrıştırmaktadır.

Stone natüralist bir spiritüelliği savunurken dünyadan uzaklaşmayı, metafiziksel bir varlığı tefekkür etmeyi ya da bu dünyanın dışında bir varlık düzlemini kastetmeden, bu dünyaya ve onun sunacağı zenginliklere, refaha ya da gelişmelere açık olma halini kastetmektedir. Bu sebeple doğal spiritüellik cenneti ya da Tanrı'nın varlığını düşünerek dikey düzlemde değil, doğa içinde ve bu dünyada yatay düzlemde gerçekleşen bir dinî ve manevi boyutu ifade etmektedir.²⁰ Stone'a göre spiritüellik eyleme geçmek için bir motivasyon sağlayarak aşırı olan birtakım duygulardan insanı korumakta ve insanın yaşama yönelik bir esneklik ve açıklık kazanmasının yolunu açmaktadır.²¹

Bir şeyin kutsallığına ve onda spiritüel bir yön olduğuna vurgu yapmak, o şeyin korunması ve ona zarar verilmemesi gibi düşünceleri çağrıştırmaktadır. Doğanın kutsal olmasını düşünmek, onda bir spiritüellik bulmak ve doğanın dinî yönünün keşfedilmesi anlamına gelmektedir. İnsan yaşamındaki pek çok olay böyle bir spiritüel durumu barındırabilir. Örnek olarak, üzgün bir insanın teselli edici cümlelerle çocuğunun ona sarılmasından sonra rahatlaması, haksızlık olduğu düşünülen bir konuda eylem yaparak mağdura destek olma ya da doğada bir hayvanın yaşam için verdiği mücadeleyi görmek verilebilir.²² Dolayısıyla kutsallık, herkes için olasılık içeren, her an karşılaşılabilecek ve yaşam içinde ortaya çıkan bir tecrübe olarak düşünülmektedir. Herhangi bir şeyi kutsal görmek, onda spiritüel bir yön keşfederek doğanın dinî boyutuna yönelik farkındalık geliştirirken, insanın kendi benliğinin sınırlarını aşması anlamına da gelmektedir. Bu spiritüel şeyin, metafizik anlamda anlaşılmaktan ziyade, doğa ekseninde yatay düzlemde gerçekleşen bir gerçeklik olduğu söylenebilir. Burada insanı bir şekilde aşan ancak doğaya aşkın olmayan bir kutsallık söz konusudur. Kutsal olanın ne olduğu ile ilgili olarak net bir söylemde bulunmak oldukça zor görünmektedir. Kutsal olan şey, olay ya da tecrübe her zaman bilenebilir olmayabilir. Kutsal bu dünyadan ayrı bir alanı değil, yaşamdaki adalet, güzellik gibi birtakım ideallerle birlikte bulunabilir. Kutsallığın hem insanı daha iyi durumlar için destekleyen hem de onu aşan bir tarafı vardır. Aynı zamanda Stone'a göre kutsallığın çoğulcu yapısı, kutsal olay ya da süreçlerin birden fazla olması sebebiyle, bir sıfat olarak pek çok şeye uyarlanabilmektedir.²³ İnsan kutsal olduğu gibi doğadaki pek çok şey de kutsaldır. Bu sebeple Stone doğaya önem verilerek korunmasını ve bilimsel yolla keşfedilen bilgiler ışığında insanın kendini fark etmesini spiritüel bir durum olarak görmektedir.²⁴ Natüralist bir spiritüellikte insanın doğaya ve onun sunacağı olasılıklara açık olma hali

¹⁷ Jerome A. Stone, "Religious Naturalism and the Religion-Science Dialogue: A Minimalist View", *Zygon* 37/2 (2004), 384.

¹⁸ Jerome A. Stone, "Spirituality for Naturalists", *Zygon*, 47/3 (2012), 495; J. Wentzel van Huyssteen, "Is There Still A Realist Challenge in Postmodern Theology? On Religious Experience and Explanatory Commitments in Jerome Stone's 'A Minimalist Vision of Transcendence'", *American Journal of Theology & Philosophy* 15/3 (1994), 299.

¹⁹ Henry Nelson Wieman, *The Source of Human Good* (Chicago: University of Chicago Press, 1946), 54-69.

²⁰ Stone, "Spirituality for Naturalists", 492-493; *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative*, 163; Ursula Goodenough, "Vertical and Horizontal Transcendence", *Zygon: Journal of Religion and Science* 36/1 (2001), 21-31.

²¹ Stone, "Spirituality for Naturalists", 493.

²² Stone, "Spirituality for Naturalists", 494-495.

²³ Stone, "Spirituality for Naturalists", 496-497.

²⁴ Stone, "Spirituality for Naturalists", 499.

insan yaşamına en basit haliyle bir dinî yön vermektedir. Bu dinî bakış açısı natüralist bir çerçeve içinde dinin değerlerine sahip olabilmeyenin bir yolu gibi düşünülmektedir.²⁵

Minimal aşkınlık modeline geçmeden Stone'un dinî natüralist bakış açısının bir panteizm olup olmadığını tartışmak gerekmektedir.²⁶ Stone'un görüşünün, Tanrı ve doğayı özdeş gören panteizm ile benzer bir düşünceyi içerdiği söylenebilir. Ancak doğrudan doğanın Tanrı olduğunu ya da doğa ile Tanrı'nın özdeş olduğunu veya doğadaki unsurların tanrısal olduğunu kastetmemektedir. Doğayı Tanrı olarak görmekten ziyade doğanın dinî, spiritüel birtakım yönleri olabileceğine vurgu yapmaktadır. Bu sebeple Stone'un dinî natüralizmi panteizmle özdeş sayılamaz; doğaya yaptığı vurgu çerçevesinde panteizmle benzer, ancak Tanrı'yı doğa ile özdeş görmediği yani Tanrı ya da doğa gibi bir indirgeme yapmadan her ikisinin farklı şeyler olduğunu savunduğu için panteizmden ayrılmaktadır. Stone'un bakış açısı zati ve doğaüstü bir Tanrı anlayışını reddettiği için teizmden de uzak bir görüştür. Ancak ateizmle de bağdaştırılamamaktadır, çünkü yaşamda metafizik olmayan, natüralizmle uyumlu bir dinî yönün olduğunu düşünmektedir. Stone'un din anlayışı insan merkezli düşünmeyi savunan hümanizmle de karıştırılmamalıdır.²⁷ İnsanın kendisinin sebep olmadığı ya da doğrudan yapmadığı bir şey olarak düşünülen kutsallık ya da aşkınlık, doğada ortaya çıkan bir durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla Stone'un dinî natüralizmde doğaya hâkim olma ve insanın doğaya üstünlüğü bulunmadığı için bu görüş hümanizmle de özdeş görünmemektedir.²⁸

2. Minimal Aşkınlık Modeli

Tanrı'nın varlığı ya da ontolojik olarak üstün bir gerçekliğin varlığı problemi minimal bir Tanrı anlayışı açısından temel tartışma noktasıdır. Stone Tanrı ya da benzeri bir gerçeklik yoksa inanmanın hala nasıl mümkün olabileceği sorunu gündeme getirmektedir. Stone'a göre metafiziksel bir Tanrı anlayışını savunan teistik görüşler ile Tanrı'yı reddeden görüşler arasında bir seçenek vardır ve bu olasılık aşkınlığın minimal modelini oluşturmaktadır. Stone metafizik bir Tanrı anlayışının natüralizmin gerekleri açısından bilimsel bir çerçevede savunulamayacağını ve böyle bir inancın şüphe içerdiğini belirtir. Ona göre hem natüralizmle uyumlu hem de aşkınlık ve kutsallık düşüncelerine kapı aralayarak en asgari düzeyde tanrısalılığı veren bir natüralist din anlayışı mümkündür. Stone teizmdaki metafiziksel Tanrı anlayışı gibi, natüralizm çerçevesinde ispatlanması zor bir iddiadansa, aşkınlığı reddetmeden de natüralist düzlemde bir kutsallığın savunulabileceğini göstermeye çalışmaktadır.²⁹

Stone'un dinî natüralizm anlayışındaki minimal aşkınlık modelinde temelde üç vurgu olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, aşkınlık tek bir varlığı işaret etmeden çoğulcu olasılıkların tamamını kapsamaktadır. İnsanın bu dünyada karşılaşabileceği her türlü tecrübe ya da olay aşkınlığı çağrıştırabilir. Nispeten daha aşkın olan durumda, edinilmek istenen değerlerin peşinden koşmanın ve bu arayışın değerine yapılan vurgu ikinci olarak dikkat çekmektedir. Son olarak doğal düzlemde gerçekleşecek olasılıklara açık olma hali, insanın minimal anlamda kendini aşan şeyi yaşamasına izin vermesi anlamında önemli görünmektedir.³⁰

Minimal aşkınlık modelinde Tanrı, en minimal tanımıyla, yaşamdaki değeri ifade etmektedir. Bu çerçevede Stone, maksimum düzeyde değil, en asgariden başlayarak Tanrı fikrinin savunulmasının daha sağlam bir doğrulama sunduğunu düşünmektedir. Ona göre Tanrı'nın varlığına yönelik metafizik bir bakış açısının savunulması Tanrı'nın ontolojik varlığı ile ilgili pek çok problemi beraberinde getirmektedir. Stone bu zor argümanı ispatlama çabasıydansa, natüralist çerçevede doğrulanabilecek

²⁵ Stone, *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative*, 227.

²⁶ Stone, *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative*, 10.

²⁷ Jerome A. Stone, "The Viability of Religious Naturalism", *American Journal of Theology & Philosophy* 14/1 (1993), 35.

²⁸ Demian Wheeler, "Deus sive Natura: Pantheism as a Variety of Religious Naturalism," *The Routledge Handbook of Religious Naturalism*, ed. Donald A. Crosby and Jerome A. Stone (New York: Routledge, 2018), 108; Jerome A. Stone, "The Line Between Religious Naturalism and Humanism: G.B. Foster and A.E. Haydon", *American Journal of Theology & Philosophy* 20/3 (1999), 217-240.

²⁹ Jerome A. Stone, *The Minimalist Vision: A Naturalist Philosophy of Religion* (Albany: State University of New York Press, 1992), 9-20; Jerome A. Stone, "A Minimal Model of Transcendence", *American Journal of Theology & Philosophy* 8/3 (1987), 121.

³⁰ Stone, "Is Nature Enough? Yes", 787.

bir tanrısallığı dinî inanç için yeterli görmektedir.³¹ Tanrı'nın varlığına yönelik ontolojik bir iddianın doğrulanması için güçlü bir kanıtın olmadığını ve Tanrı'nın varlığı ile ilgili ontolojik bir sessizliğin daha makul olduğunu savunmaktadır.³² Natüralist düzlemde aşkınlıktan söz edilebilir, ancak aşkınlığın ontolojik gerçekliği ispat edilemez. Bu sebeple ona göre Tanrı'nın varlığı hakkında ontolojik gerçeklik sorusu cevaplandırılmaz ya da natüralist din anlayışı çerçevesinde herhangi bir şey söylenemez durumdadır. Stone'a göre minimal aşkınlık modeli aslında daha küçük bir iddia sunarak insanların ihtiyaç duyduğu aşkınlığı ve dine bağlılığı karşılayabilir.³³

Minimal aşkınlık modeli insanın sürekli olarak doğadaki aşkın ideallere ve hedeflere açık olmasını kapsamaktadır. Adalet ya da doğruluk gibi birtakım norm ya da değerlere insanın çabasıyla ulaşmaya çalışması ve bu değerlerin peşinden koşması, insanın sürekli olarak aşkınlığa ve gerçekleşecek olaylara, yaşayacağı tecrübeler ya da gelecekteki iyiliklere açık olma halini ifade eder. Bu açıklık insanın aşkınlığı algılamasına ve bu dünyadaki yaratıcı birtakım güçlerin mevcut hali nispeten aşan durumlarını kabul etmeye, sonuçta ise yenilenmenin, iyileşmenin ya da gelişmenin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.³⁴

İnsan yaşamda sürekli olarak aşkınlık tecrübesini yaşayabilir. Stone'a göre yaşamdaki aşkınlık deneyimi üçlü bir yapıdan oluşmaktadır.³⁵ İlk olarak bu üçlü yapının zirvesinde aşkınlık düşüncesinin öteki olması, yani aşkınlığa insanın kendisinin sebep olmaması bulunmaktadır. Bu ötekilik, insanda iki kutup noktası oluşturarak üçlü bir şemayı tamamlamaktadır. Bu tecrübeye bir yönüyle itaati, diğer yönüyle yargılamayı içeren bir aşkınlık örnek verilebilir. Aşkınlığı oluşturan üçlü şema, bu iki uç noktanın tecrübe edilmesi ve bu tecrübenin kaynağı olan ötekinin, tepe noktasını oluşturması ile gerçekleşmektedir.³⁶

Stone minimal aşkınlıkta, aşkınlık fikrini "karşılaştırmalı aşkınlık" (daha üstün- The Comparative Transcendent) ve "üstün aşkınlık" (en üstün- The Superlative Transcendent) olarak ikiye ayırır. Karşılaştırmalı aşkınlıkta tecrübe edilen şey belirli bir duruma göre güç veya değer bakımından üstündür. Bu aşkınlıkta, nispeten bir üstünlük durumu varken, ikinci tür aşkınlıkta ise, tüm durumlara göre güç veya değer bakımından üstün olma durumu söz konusudur. Üstün aşkınlıkta yaşanan tecrübe, nihai ve en üstün olan şey olarak bir gerçeklik ya da bir ideal olabilir.³⁷ Stone'a göre bu ayrımın nedeni, minimal modelde karşılaştırmalı modun üstün aşkınlık modundan daha güçlü bir iddiayı içermesidir. Bu ayrımın sonucuna göre karşılaştırmalı aşkınlık gerçekliğe atıfta bulunurken, üstün aşkınlık ise bir ideale vurgu yapmaktadır.³⁸

Karşılaştırmalı aşkınlıkta insanın doğa ve diğer insanlarla ilişkisinde tecrübe edilen şey, yaşanan süreçte algılanan şekliyle, durumun sınırlı kaynaklarını aştığında; bu sürecin nispeten aşkın olduğu söylenebilir. Yaşanan tecrübeler güç ve değer açısından karşılaştırıldığında, daha üstün olan tecrübe aşkın sayılabilir. Stone'a göre karşılaştırmalı aşkınlıkta kişisel veya zamansal faktörler etkili olacaktır. Örneğin, bir anda iyileşen bir hasta gibi, hastanın durumu, doktor ya da bedeninin bağışıklığı gibi unsurlar karşılaştırmalı aşkınlıkta etkin rol oynayabilir.³⁹ Karşılaştırmalı aşkınlık insani ilişkilerde ortaya çıktığında yine nispi bir aşkın durum meydana gelmektedir. Örneğin, birbirini suçlayan iki insanın birbirlerini affetmeleri, bir önceki suçlama haline göre nispi bir aşkınlığı oluşturmaktadır. Hem iyileşme hem de affetme örneğinde, karşılaştırmalı aşkınlıktaki yenilenme ve daha iyi olmaya yönelik açık olma halinin bulunduğu görülmektedir. Güç bakımından üstün olan, beklenmeyen ve kontrol

³¹ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 123.

³² Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 123.

³³ van Huyssteen, "Is There Still A Realist Challenge in Postmodern Theology? On Religious Experience and Explanatory Commitments in Jerome Stone's 'A Minimalist Vision of Transcendence'", 296.

³⁴ Stone, "Is Nature Enough? Yes", 787.

³⁵ Stone, The Minimalist Vision: A Naturalist Philosophy of Religion, 21-23.

³⁶ Jerome A. Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 124; Stefani Ruper, "Metaphysics Matters: Metaphysics and Soteriology in Jerome Stone's and Donald Crosby's Varieties of Religious Naturalism", *Zygon* 49/2 (2014), 312.

³⁷ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 125.

³⁸ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 125.

³⁹ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 126.

edilemeyen durumlar, tecrübe edilen anda ortaya çıkararak karşılaştırmalı modda bir aşkınlık örneği oluşturmaktadır.⁴⁰ Stone'a göre karşılaştırmalı aşkınlık, doğadaki nispeten aşkın gerçeklikler için kullanılan kolektif bir terimdir ve doğadaki, insanı ve toplumu dönüştüren güçlerin toplamı olarak düşünülebilir.⁴¹ Stone aşkınlığın ayrımını yaparak en temelde aşkınlık ile ilgili tüm gerçekliklerin bir ideal olarak ele alınmasının yanlışlığını ve aşkın gerçeklikle ilgili olarak natüralist düzlemde tam da ispatlanmayan birtakım kabullerden uzak durmanın mümkün olduğunu savunmaktadır:

Aşkın olanın gerçekliği, minimal şekilde tanımlandığında, tüm durumsal olarak aşkın kaynakların, yani evrendeki beklenmedik ve kontrolsüz süreçlerin, iyilik ürettikleri ölçüde bir araya getirilmesidir. Bu süreçler 'durumsal olarak aşkın kaynaklar' olarak adlandırılabilir. Tamamen aşkın değildirler, ancak beklenmedik ve yönetilemez oldukları için görece aşkınlırlar, yani 'durumsal olarak aşkın' ya da 'durumsal olarak üstün'dürler.

Aşkın bir kaynağa örnek olarak beklenmedik bir iyileşmenin meydana gelmesi verilebilir. Algılanan bir durumun kaynakları kişiyi iyileştirmede başarısız olduğunda ve beklenmedik bir iyileştirici etken devreye girdiğinde, bu etken beklenmedik, manipüle edilemez ve algılanan durumun kaynaklarından daha üstün bir güç ve değere sahip olması koşuluyla, söz konusu duruma nispeten aşkındır. Böyle aşkın bir kaynak için kullanılan geleneksel dinî terimler 'mucize' ve 'Tanrı'nın iyileştirici gücü'dür. Ancak bu modele göre, karşılaştırmalı ya da durumsal aşkın, algılanan duruma aşkın olmaları koşuluyla doktor, ilaç, beden iyileştirici gücü ya da bu faktörlerin bazı etkileşimleridir.⁴²

Stone'un minimal modelinde Tanrı'nın varlığı hakkında ontolojik herhangi bir gerçeklikten bahsedilemeyeceği göz önüne alındığında, karşılaştırmalı aşkınlığın gerçekliği ile ilgili olarak, dünyada en azından, nispeten aşkın bir yenilenme ve gelecek daha iyi olma haline açıklık bulunduğu söylenebilir. Karşılaştırmalı aşkınlıktaki ontolojik çerçeve, iyileşme ya da affetme örneklerindeki gibi, yaşanan durumun ötesinde bir güç kaynağının ve yenilenme olasılığının her zaman mevcut olabileceğini, bu sebeple de beklenmeyen ve insanın kontrolü dışında gerçekleşen kaynaklara açık olma gerekliliğini hatırlatmaktadır.⁴³

Minimal aşkınlık modelinde karşılaştırmalı aşkınlık her zaman ve her durumda ortaya çıkmayabilir. Yaşanılan durumla ilgili iyilik halinin ya da iyileşme ve yenilenme sürecinin sürekli olarak gerçekleşeceği de savunulamamaktır. Her durumda, karşılaştırmalı aşkınlık modu oluşmuyorsa aşkınlığın gerçekliğinin makul olarak tespiti mümkün olmayabilir. Böyle bir süreç sonrası yaşanan aşkınlık modunun, tecrübe anlamında önceki durumdan daha değerli ve daha iyi olduğu konusunda net belirlemeler bulunmamaktadır. Karşılaştırmalı şekilde aşkın olan durumun mevcut kaynaklar ekseninde aşkınlık oluştururken, başka bir durumda aşkınlığı oluşturmaması sebebiyle aşkınlık olarak ifade edilen şeyin makul olarak tanımlanması ve yorumlanması düzleminden uzaklaşılmasıdır. Bu sebeple her durumda üstün, iyi ve mutlak olan bir varlıkla aşkınlığı tanımlamanın, daha makul bir çerçeve sunacağı söylenebilir. Bir durumda üstün olan başka bir durumda olmayan, bir olayda iyi sonraki olayda iyi olmayan, bir süreçte iyileşme sağlayan başka bir süreçte iyileşme sağlamayan bir şeyin aşkınlığı; bir yandan aşkınlığı taşıyan gerçeklikleri artırmakta, bir yandan da bu dünya ekseninde bir kaynağın gerçekten aşkın olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu çerçevede aşkınlık içeren durumun her durumda değerli olduğunu ya da her zaman işlev gördüğü söylemek mümkün görünmemektedir. Aşkınlığı bazen taşıyan bazen taşıyamayan, bazen aşkınlığı ortaya çıkaran bazen oluşturamayan bir şey olarak görmekten ziyade, aşkınlığın mutlak olarak bir varlığa atfedilmesi dinî çerçevede daha tutarlı görünmektedir. Doğa açısından herhangi bir şey, durum ya da olay bir diğerinden üstün olabilir. İnsan açısından da yaşanan olay ve tecrübeler bir diğerinden üstün görünebilir. Bu üstünlüğü dinî çerçevede aşkınlık olarak tanımlanmak yerine nispeten farklılık ya da iyilik olarak tanımlamak tanrısal aşkınlık açısından daha tatmin edici olabilir. Stone'un aşkınlık

⁴⁰ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 127.

⁴¹ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 128.

⁴² Stone, The Minimalist Vision: A Naturalist Philosophy of Religion, 13.

⁴³ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 127.

görüşünün tek bir varlığa atfedilen bir şey olmaktan öte, olay, tecrübe ya da durumu niteleyen bir sıfat olarak düşünülmesi daha makul görünmektedir.⁴⁴

Minimal modelde ikinci aşkınlık türü olan üstün aşkınlık ise ideal veya hedef olarak ulaşılabilecek her bir değeri ifade etmektedir. Üstün aşkınlık hiçbir zaman tam olarak ulaşılamayan bir idealdir. Stone'a göre insan bu hedefe doğru sürekli olarak koşmakta ve bu ideali ele geçirmeye çalışmaktadır. İnsanlar gerçeğin peşinde sürekli olarak koşarak en üstün aşkınlığa ulaşmak için çabalamaktadır. Stone'a göre üstün aşkınlıkta gerçeklik bir kaynaktır; çünkü ulaşılamaz olsa da üstün aşkınlığa ulaşma mücadelesi için verilen çabanın değerini ve gerçeğin peşinde koşmanın değerli olduğuna dair güveni sağlamaktadır. Üstün aşkınlığa örnek olarak güzelliğin, ahlaki iyiliğin veya adaletin arayışı söylenebilir. Stone henüz elde edilmemiş bir güzellik veya yeni bir adalet düzeyine ulaşacak bir kurum ya da politikalar üretilebileceğini; ancak bu çabaların hiçbirinin güzelliğin, iyiliğin veya adaletin nihai olarak gerçekleşmesi olmadığına vurgu yapmaktadır. Minimal aşkınlığın üçlü yapısı; doğruluk, güzellik, iyilik veya adalet gibi üstün aşkınlıkta ulaşılamaz olan değerlerin sürekli olarak insanlar tarafından istenmesi şeklinde gerçekleşmektedir.⁴⁵ İnsan bu ideallerin ulaşılmaz olduğunu bilir, ancak sürekli olarak bunlara erişmek ister. Bu iki zıt uç, üstün aşkınlığın keşfedilmesinde rol oynamaktadır.

Tanrı'nın varlığına ilişkin tartışmalar açısından Stone'un minimal Tanrı anlayışındaki üstün aşkınlık fikrinin daha dikkat çekici olduğu söylenebilir. Fakat Stone'a göre Tanrı'nın varlığı ile ilgili ontolojik olarak herhangi bir şey söylemek sınırı aştığı için minimal model çerçevesinde, ulaşılamaz olan ama sürekli olarak talep edilen hedeflerin olduğundan söz edilebilir. En üstün, en iyi, her şeyi bilen, her şeye kadir ve mutlak bir Tanrı'ya odaklanma, doğada karşılaşılabilecek nispeten daha aşkın olan şeylerin kaçırılmasına sebep olabilir.⁴⁶ En üstünü aramak metafizik çerçevede zor bir iddia olduğu için bu çabanın doğa düzlemindeki aşkınlıklarla sağlanması, Stone'a göre daha makul olacaktır. Bu sebeple insanın üstün aşkınlığa yönelik arayışlarının genel geçer ve nesnel bir bağlantısının ontolojik gerçekliğinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Ontolojik bir gerçeklikten bahsetmeden üstün aşkınlığı arama çabası, insanı mutlak olana ulaştığına yönelik yanılgısına ve arayışın sonuçsuz olduğuna dair birtakım varsayımlara bir alternatiftir. Dolayısıyla minimal modele göre üstün aşkınlık, hem insanın ulaşamayacağı, ama ulaşmak için sürekli olarak arayışlarının olduğu bir değer hem de bu arayışı anlamlı kılan bir çaba olarak herhangi bir nesne ya da varlık düzleminde olmadan kendisinden bahsedilebilecek bir aşkınlıktır.⁴⁷ Stone ontolojik olarak aşkınlıkla ilgili değerlerin peşinde koşma şeklindeki ideal ve hedeflere yönelik herhangi bir ontolojik statü verilmesini onaylamadığı için dinî natüralistlerin, aşkınlığı ontolojik bir varlık olarak tasavvurundan rahatsızlık duyar.⁴⁸ Bu sebeple ona göre üstün aşkınlık, ontolojik olarak temel bir kavram olmamakla birlikte, insanın nihai anlam arayışının her zaman istenen, ama ulaşılamaz olan hedef ve ideallerine yer açan düzenleyici bir kavramdır.⁴⁹

Stone ontolojik olarak aşkınlıkla ilgili herhangi bir şey söylemeyi doğru bulmadığı için karşılaştırmalı ve üstün aşkınlık şeklindeki minimal iddiaların ötesinde bir şey söylemeyi de doğru bulmaz. Bununla birlikte bu minimal model herhangi bir aşkınlığın yeterliliği hakkında da net bir veri sunamamaktadır. Minimal aşkınlık modeli en temelde, doğada var olan aşkınlık kavramını korumaya çalışırken, bir yandan da aşkın olanın birtakım tecrübelerinde doğayı ve bu alemin ontolojik sınırlarını aşmadan ya da natüralist çerçeve ekseninde ispatlanamayacak iddialarda fazla ileri gitmeden açıklamaya yapmaya çalışmaktadır. Doğruluk, güzellik, iyilik veya adalet gibi temel değerlerin insanlığa hatırlatılması ve bu arayışın değerli olduğuna ve insana kattıklarına vurgu yapması açısından minimal model önemli görünse de Tanrı'nın varlığı ile ilgili ontolojik düzlemde herhangi bir şey söylememesi sebebiyle, insanı aşan bir takım durum, olay ya da tecrübeler olduğunun söylenmesinden

⁴⁴ Stone, "Religious Naturalism and the Religion-Science Dialogue: A Minimalist View", 383.

⁴⁵ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 129-130.

⁴⁶ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 126.

⁴⁷ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 131.

⁴⁸ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 132.

⁴⁹ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 134.

öteye geçmemektedir. Stone'un dinî natüralizminde insanı aşan birtakım idealler ve hedeflerin Tanrı'nın aşkınlık boyutunu ifade ettiğinin dinî çerçevede ispatlanması gerekmektedir. İnsanı aşan durum, olay ya da tecrübelerin zati ve doğaüstü bir Tanrı'ya atfedilen aşkınlıkla özdeş olması düşünülemez. İnsanı aşan bir tecrübe, doğada aşkınlık ifade edilebilirken; dinî anlamda tanrısal bir aşkınlığı ifade etmeyebilir. Bu noktada dinî anlamda kastedilen, Tanrı'nın varlığı ile ilgili olan aşkınlığın doğa düzleminde insan perspektifinden bir nispi aşkınlıkla karşılaştırıldığı görülmektedir.⁵⁰ Stone'un minimal aşkınlık modeli natüralizm felsefesini kabul eden ve aynı zamanda asgari düzeyde bir maneviyat arayan kişi için yeterli olacakken, natüralizmi kabul etmeyen ve bilimsel yöntemler haricinde de bilgiye ulaşılabileceğini düşünen bir kişi için yeterli olmayacaktır.⁵¹ Üstün aşkınlık modunda doğruluk, güzellik, iyilik veya adalet gibi kavramlara insanın nasıl ulaştığı, bu kavramları nereden bildiği, neden sürekli olarak bu değerlere sahip olmak istediği, bu değerlerin kim ya da ne tarafından sağlandığı açıklanmaya muhtaç görünmektedir. Yine üstün aşkınlığın insanın psikolojik olarak kendini geliştirmesinden ötede, dinî bir perspektif sunmak için yeterli olup olmadığı tartışmalıdır.⁵² Bu minimal modelde sadece insanın yaşayabileceği olasılıkların çokluğuna vurgu yapılarak insanı aşan bu durumun aşkınlık olarak nitelendirildiği söylenebilir.

Stone, minimal aşkınlık modelinin herkes için tatmin edici olmayabileceğini, ancak yaşamdaki aşkın boyutu kazanmak isteyenler için dinî olarak bir alternatif olabileceğini savunmaktadır.⁵³ Geleneksel dinlerdeki unsurlar da insan için bir idealin geliştirilmesinde katkı sunduğu ölçüde minimal aşkınlık modeline katkı sunabilir. Örneğin Hz. İsa'nın yaşamıyla sevgi kavramına dikkat çekmesi gibi.⁵⁴ Yine geleneksel dinler insanların yaşama bağlanmalarını ve daha iyi bir ahlaka sahip olmalarını destekleyebilir. Minimalist aşkınlık modeli insanın yaşama tutunma, yaşam sevincinin artması ve daha iyi bir etiğe kavuşmasını desteklemektedir.⁵⁵

3. Aşkınlık Minimal Olabilir Mi?

Stone'un minimal aşkınlık modeli için birkaç değerlendirme yapılabilir. Öncelikli olarak herhangi bir geleneksel dine inanan insan, bu modelde olduğu gibi, doğayı kutsal görerek onu önemseyebilir. Doğada her bir parça, insan için spiritüel bir anı yaşatabilir. Ancak insanın bu kutsallığı bilmesi ya da aşkın hissetmesinin gerçek sebebi nedir? İnsanın bu maneviyatı hissetmesine yaşanan kutsal an mı sebep olmaktadır, yoksa maddi ya da metafiziksel herhangi bir varlık mı? İnsan neden her durum ve tecrübeye kutsallığı yaşamazken belirli anlar ya da olaylarda bu kutsallığı tecrübe etmektedir?

Doğaya önem vermenin yanında, ona tanrısal birtakım güçleri atfetmek natüralizm açısından da problemleri beraberinde getirmektedir. Katı bir natüralist ya da materyalist olan bir kişi için doğada herhangi bir kutsal şey bulunmayacağından, insan belki de doğada kutsal bir şey bulmak için kendini zorluyor olabilir. Doğanın insan için değerli ve önemli olması, ona yaşamın devamı için büyük bir özenle yaklaşması gerekmesi bir şey; doğadaki aşkınlığın dinî bir bağlılığın açıklanmasında kullanılması başka bir şeydir. Her şeyin bilimle ya da doğa ile açıklanamayacağını düşünen bir insan için Stone'un minimal aşkınlık modelinin, doğada bazı unsurların bazı şeylere nazaran daha fazla şekilde insanı etkilediğini belirtmenin ötesine geçmediği görülmektedir. Bu model, natüralizm açısından da doğada minimal düzlemde dahi bir spiritüel durumun oluşmasının bilimsel yolla nasıl ispat edilebileceğinin örneklenmesine ihtiyaç duymaktadır. Stone'un minimal aşkınlık modelinin katı bir natüralizmde doğrulanması oldukça zor görünmektedir. Nasıl doğaüstü, zati bir Tanrı anlayışı

⁵⁰ van Huyssteen, "Is There Still A Realist Challenge in Postmodern Theology? On Religious Experience and Explanatory Commitments in Jerome Stone's 'A Minimalist Vision of Transcendence'", 298.

⁵¹ van Huyssteen, "Is There Still A Realist Challenge in Postmodern Theology? On Religious Experience and Explanatory Commitments in Jerome Stone's 'A Minimalist Vision of Transcendence'", 302.

⁵² van Huyssteen, "Is There Still A Realist Challenge in Postmodern Theology? On Religious Experience and Explanatory Commitments in Jerome Stone's 'A Minimalist Vision of Transcendence'", 298.

⁵³ Stone, "A Minimal Model of Transcendence", 122.

⁵⁴ Stone, "Religious Naturalism and the Religion-Science Dialogue: A Minimalist View", 387.

⁵⁵ Stone, "Religious Naturalism and the Religion-Science Dialogue: A Minimalist View", 389.

natüralizmin yöntemleri ile ispat edilemezse, doğada eğer bir kutsallık varsa bunun ispatlanması için natüralist ya da bilimsel birtakım yöntemlerden daha fazlasına ihtiyaç duyulacağı açıktır.

Din açısından ise Stone'un minimal aşkınlık modeli Budizm, Hinduizm ya da Taoizm gibi zati ve aşkın bir Tanrı tasavvuruna sahip olmayan uzak doğu dinleri ile uyumlu olabilirken; İslam gibi, zati, doğaüstü, her şeyi bilen, aşkın ve mutlak bir Tanrı anlayışının olduğu geleneksel dinlerle uyumlu görünmemektedir. Stone'un dinî natüralizm anlayışında dinin daha çok pragmatik yönünün dikkate alındığı söylenebilir. Yine Stone'un minimal aşkınlık modeli eksenindeki dinî natüralizm anlayışının dinlerde bulunan çeşitli ibadetler, bağlılık, teslimiyet ve dua gibi unsurların sağlanması açısından yeterli olmadığı görülmektedir. Ayrıca Stone'un minimal aşkınlık modeli çerçevesinde, bir insan yaşadığı tüm tecrübeleri aşkınlık olarak adlandırarak bir süre sonra pek çok hurafe ve batıl inanç elde edebilir ve bu durum o kişiyi doğru bir din anlayışından uzaklaştırırken bir yandan da natüralizm felsefesinin yöntemlerinden uzaklaştırabilir.

Stone'un Tanrı'ya atfedilen aşkınlığı minimal düzlemde de olsa korumaya çalışması önemli olmakla birlikte, aşkınlığı ontolojik bir gerçeklik olarak aşkın olan bir varlığın sağladığı bir şey olarak düşünmemesi, onun Tanrı'nın varlığı ile ilgili daha agnostik bir tutum takındığını düşündürmektedir. Stone minimal aşkınlık modelinde iyiliğe, adalete ve güzelliğe açık olma fikrinin kutsallığından bahsederken bu açık olma halinin ne zaman olumlu sonuçlanacağı, bu idealleri sağlayan şeyin ne olduğu ya da doğanın bu aşkın unsurları oluşturma gücünün gerçekten olup olmadığından yeterince bahsetmediğinden bu problemler ayrıca açıklanmaya muhtaç görünmektedir. Dolayısıyla Stone'un, minimal aşkınlık modelindeki idealleri ya da hedefleri insana veren yapı, varlık ya da süreci daha ayrıntılı olarak açıklaması, bu idealler peşinde koşan insanın çabasını daha anlamlı kılmak için gereklidir. Stone'un dinî natüralizm anlayışında Tanrı, evrenin tamamı ya da evrendeki bir süreç olarak tasavvur edilmediğinden, evrenin tam olarak ne ifade ettiğinin açıklanmasının, Tanrı'ya atfedilen aşkınlığın doğaya nasıl uyarlanacağına gösterilmesi açısından önemli olduğu söylenebilir. İnsan, yaşamı boyunca pek çok kendini aşan olayla karşılaşmakta, beklenmedik durumları tecrübe etmekte ve kontrol edemediği süreçlerle mücadele etmektedir. Bu anlayıştaki, insanı aşan halleri tanrısal bir kutsallıkla ve onlara aşkınlık atfederek spiritüel bir anlama taşımak, dinî açıdan manevi birtakım ihtiyaçlar için bir minimalizm oluşturma noktasında yeterli biri çerçeve sunmuş görünmemektedir. Stone'un dinî natüralizmi doğaüstü, zati bir Tanrı anlayışından tamamen uzaklaşırken, Tanrı'ya atfedilen bazı niteliklerin insan yaşamına, doğa ekseninde nasıl dahil edilebileceğinin yolunu göstermektedir. İnsan tecrübesini aşan ve aşkınlık tecrübesini yaşatan durumların doğaya nasıl aşkın olmadığına da ayrıca açıklanması gerekmektedir. Stone'un minimal aşkınlık modeli insanın Tanrı'ya olan inancını bir şekilde korumak istemesinin, maneviyata olan ihtiyacının ve yeterli olmasa da bir açıklama sunma çabasının en asgari bir yansıması gibi düşünülebilir.

Sonuç

Sonuç olarak Stone'un din anlayışındaki ontolojik gerçekliği olmayan bir Tanrı ya da aşkın, natüralizm felsefesi baştan kabul edilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Tecrübedeki aşkınlığa vurgu, dinî epistemoloji açısından aşkınlığın tecrübesinin nasıl bilindiği sorusunu gündeme getirmektedir. Minimal modelde teizmin Tanrı anlayışından uzakta, ancak teizmin Tanrı'sıyla aynı niteliğe (aşkınlık) sahip bir dinî perspektif sunulmaktadır. Ayrıca doğa, doğal olaylar ve insani ilişkiler aşkınlık niteliği için nihai bir açıklama sunmakta yeterli görünmemektedir. Minimal modelde Tanrı'nın doğaya içkin şekilde olduğu ve doğaya aşkın olan bir Tanrı'nın bilinemeyeceğine dair bir ön kabul bulunduğunu söylemek mümkündür. Doğal düzlemde gerçekleşecek olasılıklara açık olma hali ve insanın minimal anlamda kendini aşan şeyi yaşaması, insanın psikolojik olarak kendini aşması, gelişmesi ve tecrübe kazanmasından ötede dinî bir açıklama sunmada yeterli olmayabilir. Minimal modeldeki, Tanrı olmadan bir spiritüellik inşası, dinlerdeki Tanrı tasavvuru ekseninde oluşturulan maneviyatın zayıf bir yansımayla insan yaşamına entegre etme çabası olarak yorumlanabilir. Tek başına aşkınlığın, insanı aşan insanüstü birtakım olay, durum, koşul ya da ideallerin olduğunun tespit edilmesinin ötesinde dini bir teslimiyet ve bağlılık için yeterli bir manevi bakış açısını sunmadığı söylenebilir.

Kaynakça

- Çıtır, İlhami- Tanış, Abdulkadir. "John Dewey'in Natüralistik Din Anlayışı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2019), 337-362. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.581966>
- Goodenough, Ursula. "Vertical and Horizontal Transcendence". *Zygon: Journal of Religion and Science* 36/1 (2001), 21-31. <https://doi.org/10.1111/0591-2385.00337>
- Hardwick, Charley. *Events of Grace: Naturalism, Existentialism, and Theology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511520129>
- Haight, John. *Is Nature Enough? Meaning and Truth in the Age of Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511809279>
- Rowe, William Leonard. "Religion within the Bounds of Naturalism: Dewey and Wieman". *International Journal for Philosophy of Religion* 38-1/3 (1995), 17-36. <https://doi.org/10.1007/BF01322946>
- Ruper, Stefani. "Metaphysics Matters: Metaphysics and Soteriology in Jerome Stone's and Donald Crosby's Varieties of Religious Naturalism". *Zygon* 49/2 (2014), 308-322. <https://doi.org/10.1111/zygo.12095>
- Stenmark, Mikael. "Religious Naturalism and Its Rivals". *Religious Studies* 49/ 4 (2013), 529-550. <https://doi.org/10.1017/S0034412512000431>
- Stone, Jerome Arthur. "A Minimal Model of Transcendence". *American Journal of Theology & Philosophy* 8/3 (1987), 121-135. <https://www.jstor.org/stable/27943713>
- Stone, Jerome Arthur. *The Minimalist Vision: A Naturalist Philosophy of Religion*. Albany: State University of New York Press, 1992. <https://sunypress.edu/Books/T/The-Minimalist-Vision-of-Transcendence>
- Stone, Jerome Arthur. "The Viability of Religious Naturalism." *American Journal of Theology & Philosophy* 14/1 (1993), 35-42. <https://www.jstor.org/stable/27943841>
- Stone, Jerome Arthur. "The Line Between Religious Naturalism and Humanism: G.B. Foster and A.E. Haydon", *American Journal of Theology & Philosophy* 20/3 (1999), 217-240. <https://www.jstor.org/stable/27944095>
- Stone, Jerome Arthur. "Varieties of Religious Naturalism". *Zygon* 38/1 (2003), 89-94. <https://doi.org/10.1111/1467-9744.00480>
- Stone, Jerome Arthur. "Is Nature Enough? Yes". *Zygon* 38/4 (2003), 783-800. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9744.2003.00539.x>
- Stone, Jerome Arthur. "Religious Naturalism and the Religion-Science Dialogue: A Minimalist View". *Zygon* 37/2 (2004), 381-394. <https://doi.org/10.1111/0591-2385.00434>
- Stone, Jerome Arthur. *Religious Naturalism Today: The Rebirth of a Forgotten Alternative*. Albany: State University of New York Press, 2008. <https://sunypress.edu/Books/R/Religious-Naturalism-Today>
- Stone, Jerome Arthur. "Spirituality for Naturalists". *Zygon*, 47/3 (2012), 481-500. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9744.2012.01279.x>
- Stone, Jerome Arthur. *Sacred Nature: The Environmental Potential of Religious Naturalism*. New York: Routledge, 2017. <https://doi.org/10.4324/9781315708942>
- van Huyssteen, Jacobus Wentzel. "Is There Still A Realist Challenge in Postmodern Theology? On Religious Experience and Explanatory Commitments in Jerome Stone's 'A Minimalist Vision of Transcendence'". *American Journal of Theology & Philosophy* 15/3 (1994), 293- 304. <https://www.jstor.org/stable/27943924>

Wheeler, Demian. "Deus sive Natura: Pantheism as a Variety of Religious Naturalism". *The Routledge Handbook of Religious Naturalism*. ed. Donald A. Crosby and Jerome A. Stone. New York: Routledge, 2018, 106-117. <https://doi.org/10.4324/9781315228907>

Wieman, Henry Nelson. *The Source of Human Good*. Chicago: University of Chicago Press, 1946.